

Rezhim dostupa : <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/index.htm>

УДК 94(477)“17”

22. Sokolov A. Rezhimnye ljudi v SSSR / A. Sokolov, T. Kondrat'eva. – M. : ROSSPJeN; Fond Pervogo Prezidenta Rossii B. N. El'cina, 2009. – 369 s.

23. Hlevnjuk O. 1937–j: Stalin, NKVD i sovetskoe obshhestvo / Oleg Hlevnjuk. – M. : Respublika, 1992. – 270 s.

24. Shapoval Ju. Ukrai'na na 20–50–h rokiv: storinky nenapysanoi' istorii' / Jurij Shapoval. – K. : Naukova dumka, 1993. – 350 s.

25. Shytjuk M. Masovi represii' proty naselennja Pivdnja Ukrai'ny v 20–50–ti roky XX stolittja / Mykola Shytjuk. – K. : Tetra, 2000. – 533 s.

26. Jebedzhans S. Proizvodstvennyj fenomen GULAGA (Pis'mo v redakciju) / S. Jebedzhans, M. Vazhnov // Voprosy istorii. – 1991. – № 6. – S. 188–190.

27. Jepplbaum Je. GULAG. Pautina Bol'shogo terrora / Jenn Jepplbaum. – M. : Moskovskaja shkola politicheskikh issledovanij, 2006. – 608 s.

Yaroshenko S. O., master of history, Black Sea State University (Ukraine, Nikolaev), rubakysimo@mail.ru

Ukrainians in the soviet camps(1930–1950): historiography of the problem

Public new documentary on the history of the USSR in 1980–2000 years became the basis for writing papers on repression and camp system.

The intention of the author is a detail analysis of the developments of modern Ukrainian, Russian and foreign researchers on the causes and conditions of the Ukrainians in the camps and activities of CULAG on the territory of Ukraine, to identify the key issues that the authors pay attention of this problem.

Methodology of research based on a complex of general scientific and historical principles (objectivity and historicism) and methods of scientific knowledge (comparative–historical, structural–functional, synchronistical, biographical, statistical, structural and typological) in their interrelation.

So, Ukrainian researchers pay attention to the process of building a repressive mechanism of departure of Ukrainians in the camp as a result of total collectivization, mass repressions of the late 1930s, prosecutions of national intelligence, suppression of patriotic resistance movement. Russian researchers focus attention on the statistical information of the number and composition of the prison and economic activity in individual unit's camps, efficiency of forced labor. But foreign researchers studying system of rebellion in the camps, the terrible conditions of detention and mass death in the labor process.

Keywords: GULAG, historiography, Ukrainians, USSR, repression, forced labor.

Ярошенко С. А., магистр історії, Черноморський державний університет ім. Петра Могили (Україна, Николаєв), rubakysimo@mail.ru

Українці в советських лагерьях(1930–1950–е гг.): историография проблемы

Открытие новых документальных комплексов по истории СССР в 1980–2000–х гг. стало основой для написания работ по репрессиям и лагерной системе.

Целью автора статьи является подробный анализ работ современных украинских, российских и зарубежных исследователей о причинах и условиях пребывания украинцев в лагерях и деятельности ГУЛАГА на территории Украины, определение ключевых вопросов, на которые обращают внимание авторы при изучении данной проблематики.

Методология исследования базируется на совокупности общенаучных и исторических принципов (объективности и историзма) и методов научного познания (сравнительно–исторический, структурно–функциональный, синхронный, биографический, статистический, структурно–типологический) в их взаимосвязи.

Таким образом, украинские исследователи обращают внимание на процесс наращивания репрессивного механизма отправления украинцев в лагеря в результате сплошной коллективизации, массовых репрессий конца 1930–х гг., преследования национальной интеллигенции, подавление патриотического движения сопротивления. Российские ученые акцентируют внимание на статистических сведениях о численности и составе заключенных, хозяйственной деятельности в отдельных подразделениях лагерей, эффективности использования принудительного труда. Зато зарубежные исследователи изучают систему сопротивления в лагерях, ужасные условия содержания и массовую гибель в процессе труда.

Ключевые слова: ГУЛАГ, историография, украинцы, СССР, репрессии, принудительный труд.

* * *

Іваненко А. О.,
кандидат історичних наук, доцент,
науковий співробітник,
Український інститут національної пам'яті
(Україна, Київ), Ivanenko@memory.gov.ua

“ТОГО–ЖЬ РОКУ МОСКВА ПЕРЕЯСЛОВА ДОПАЛИЛА...” (ЦАРСЬКИЙ ГАРНИЗОН МІСТА ПЕРЕЯСЛАВА І АНТИМОСКОВСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1668 Р.)

На основі архівних матеріалів та нративних джерел розглядаються деякі аспекти антимосковського повстання 1668 р. Його безпосередньою причиною стало посилення наступу царату на автономні права козацько–гетьманської держави, зокрема насадження в українських містах військових гарнізонів та намагання запровадити воеводсько–приказну систему управління. В епіцентрах збройного протистояння повстанців та царських військ опинилися ті лівобережні міста, в яких перебували московські залоги. Однією з героїчних сторінок повстання стала облога повсталими козаками та міцанами фортеці міста Переяслава, де був дислокований царський військовий гарнізон.

Ключові слова: Переяслав, антимосковське повстання, військові гарнізони, лівобережна старшина, царські воеводи.

Антимосковське повстання (інколи вживають термін “українсько–російська війна” – авт.), яке вибухнуло на теренах Лівобережного Гетьманату 1668 р., здавна перебувало у полі зору науковців. У сучасній вітчизняній історіографії концептуальні підходи щодо дослідження цієї проблеми визначені у напрацюваннях В. Горобця, В. Смоля та В. Степанкова, В. Борисенка, В. Кривошеї, Т. Чухліба та інших дослідників. У тій чи іншій мірі причини, хід та наслідки повстання висвітлюються практично в усіх узагальнюючих курсах з української історії, що з'явилися за доби незалежності. Втім до цього часу в історичній науці дуже мало уваги приділяється питанням регіональної специфіки тогочасних військово–політичних подій. Автор розвідки поставив собі за мету хоча б частково заповнити одну із таких лакун, сфокусувавши увагу на маловідомих подіях, пов'язаних з облогою повстанцями московського гарнізону, розташованого у фортеці міста Переяслава.

Як відомо, перший московський гарнізон з'явився на території козацької держави у лютому 1654 р., коли до Києва прибув невеликий військовий загін на чолі з двома городовими воеводами. Варто зазначити, що право царського уряду тримати військову залогу в давній українській столиці жодним чином не було прописане у переяславсько–московській угоді 1654 р., як про це завжди заявляли московські царедворці, а ґрунтувалося виключно на усній згоді гетьмана Б. Хмельницького [4, с. 41–43]. Проте, у подальшому, прикриваючись демагогічними заявами про необхідність захисту України “отъ непріятелей”, уряд Олексія Михайловича не обличав наполегливих спроб розмістити свої військові гарнізони й в інших українських “знатныхъ городехъ”. У жовтні 1659 р., нав'язавши новий міждержавний договір гетьману Ю. Хмельницькому, царський уряд не тільки “узаконив” перебування гарнізону в Києві, а й добився згоди на розміщення своєї залоги у п'яти найбільших центрах України, включаючи Переяслав [12, с. 54–55]. Насадження гарнізонів на чолі з городовими воеводами проводилось з метою подальшого запровадження воеводсько–приказної системи управління в козацькій державі та встановлення повного військово–політичного контролю над нею.

Черговим кроком у нарощуванні московської військової присутності на теренах Лівобережного Гетьмана–

ту стало підписання у жовтні 1665 р. гетьманом І. Брюховецьким так званих “Московських статей”, які передбачали значне збільшення чисельності особового складу тих гарнізонів, які вже перебували в Україні, а також введення залог у багато інших українських міст. Окрім того, царському уряду врешті вдалося цілковито перекласти витрати з матеріального утримання своїх гарнізонів на українське населення. Кардинально змінився і статус очільників гарнізонів – городових воєвод, котрі віднині перебирали до своїх рук адміністративне та фінансове управління у краї.

Суспільну напруженість на Лівобережжі, породжену численними зловживаннями царських воєвод та “ратных людей”, значно посилив перепис населення, що розпочався весною 1666 р. Організація збору податків до царської скарбниці, – за влучним висловом Ф. П. Шевченка, – позбавила московський уряд “...ореолу безкорисливості, який його оточував до 1666 року” [5, арк. 160 зв]. Як наслідок, вже у липні вибухнуло повстання козаків Переяславського полку, активно підтримане місцевим міщанством. Основною метою повсталих було вигнання з Переяслава воєводи і царських вояків, а також планувалося покарати “гетьмана-боярина” Брюховецького. Київський воєвода та очільник московської військової адміністрації в Україні П. Шереметьєв змушений був направити для приборкання козацького повстання 2000-ї загін київських ратників на чолі зі стольником К. Щербатовим. Спільними зусиллями гетьманських полків, царських військ та загонів найманців-калмиків цей виступ був придушений, а місцеве населення піддане жорстоким репресіям. У зв’язку з переяславськими подіями до України був терміново направлений царський посланець І. Леонт’єв, котрий для упередження подальших козацьких заворушень висунув І. Брюховецькому вимогу, “...чтобь для всякого умыслу и заводу казакомъ въ Переясловле впредь не жить, а жить бы имъ за городомъ в слободахъ и въ городе ихъ не пропускать... а жить бы въ городе мешаномъ, а въ меншомъ городе государевымъ ратнымъ людемъ” [1, т. VI, № 50, с. 141]. Щоправда, гетьманська адміністрація не наважилася заборонити переяславським козакам прожити у полковому місті, аргументуючи це тим, що “...еще не во вся укротился бунтъ, чтобь еще иные города на то смотря не взбудоражились” [1, т. VI, № 50, с. 144].

Незважаючи на придушення повстання Переяславського полку, хвиля невдоволення перебуванням московських воєвод з гарнізонами у лівобережних містах та збором податків на їх утримання продовжувала наростати. Значний суспільний резонанс викликало укладення Андрусівського перемир’я 1667 р. між Річчю Посполитою та Московським царством, яке, де-юре закріпило поділ українських земель між цими двома великими державами. Все більш масового характеру на Лівобережжі набирив процес покозачення селян та міщан, які відмовлялися платити податки у царську скарбницю. Загострилася ситуація і на Переяславщині. Так, ротмістр В. Ахторлоні, відправлений “для денежного и хлебного сбора” доповідав, що “...Золотоношу де полковникъ Дмитрашко крепить накрепко и рвы около города выкопаль больше, неведомо для какого умыслу...” [1, т. VII, № 8, с. 14]. А стольник В. Тяпкін у листі до керівника Посольського приказу боярина А. Ордина-

Нашокіна радив: “Нужно также усилить войска въ Переяславле, где ни одного неть вернаго человека: все бунтовщики, лазутчики великие и изъ всехъ городовъ такова шаткова места неть. Вся злоба и бунты родятся отъ переяславскихъ обывателей” [2, с. 541].

У свою чергу, І. Брюховецький, “...роздивившись, як це некорисно йому й всьому народові малоросійському було прийняти в Україну воєвод з великоросійськими військами...” [3, с. 78], і, очевидно, усвідомлюючи невідворотність вибуху народного гніву, вирішив особисто очолити антимосковський рух. 19 січня 1668 р. на таємній старшинській раді у Гадячі він заявив про необхідність розриву з Москвою й вигнання царських воєвод. Серед присутніх на раді лівобережних козацьких полковників, котрі підтримали це рішення гетьмана, був і переяславський полковник Радіон Думитрашко-Райча [14, с. 134].

Безпосередні дії по витісненню московських залог із лівобережних міст розпочалися на початку лютого 1668 р. і вже до середини березня більшість з них була звільнена від царських військовиків та воєвод. Завдяки фортечним мурам вдалося втриматися лише гарнізонам Чернігова, Ніжина, Остра та Переяслава. Отож, основні події повстання на Переяславщині були пов’язані з облогою повсталими козаками та міщанами тамтешньої фортеці, де перебував царський гарнізон на чолі з воєводою Олексієм Чіріковим.

На жаль, ми не маємо точних даних стосовно чисельності особового складу переяславського гарнізону на момент початку повстання. За даними московських приказів станом на 26.11.1667 р. у Переяславі нараховувалось 917 ратників [11, арк. 89], але на початку 1668 р. П. Шереметьєв доповідав у Москву, що дезертирство серед вояків переяславського гарнізону набрало надзвичайно загрозливих масштабів [1, т. VII, № 5, с. 9]. Тому свідчення В. Тяпкіна від 5.01.1668 р. (тут і надалі дати подаються за старим стилем – авт.) про те, що ратників у Переяславі “...всехъ человекъ съ триста или немного более, и те сидятъ запершись, въ маломъ замочке съ большимъ воєводою Алексеемъ Чириковымъ нагіе, босые, безъ пищи; многие умираютъ отъ голода и стужи; иные отъ смерти спасаются бегствомъ” [2, с. 541], якщо і містили певні перебільшення, то вкрай незначні. Що стосується чисельності повстанських сил, які намагалися оволодіти переяславською твердиною, то її можна визначити лише вкрай опосередковано, відтак ця проблема вимагає окремого наукового дослідження.

За браком достовірних джерел досить складно реконструювати перебіг тогочасних подій в краї. Чи не єдиним доступним документальним свідченням, яке може пролити світло на хід воєнних дій на Переяславщині (при критичному до нього відношенні!), залишається реляція царю від П. Шереметьєва, яка, у свою чергу, містить витримки з донесення переяславського воєводи О. Чірікова.

У своєму рапорті Чіріков сповіщав, що на початок травня 1668 р. його гарнізон вже був “...осаждень...въ маломъ городе” [6, арк. 23]. Воєвода “безперестанно” звертався до П. Шереметьєва з проханням “...учинить вспоможенъ ... ратными людьми, и хлебными запасы, и денежною казною” [6, арк. 14]. У той же час П. Шереметьєв доповідав у Москву, що Переяславський полк на чолі з полковником Р. Думитрашко-Райчею

“...стоитъ въ Барышполе въ собраніи великомъ” [6, арк. 15]. Розташування основних сил повсталих переяславських козаків у містечку Борисполі було зумовлене, насамперед, необхідністю блокувати надходження допомоги обложеним зі сторони київського гарнізону.

Досить красномовною для характеристики дій московської військової адміністрації в умовах поширення повстання видається реакція П. Шереметьєва на звернення переяславського воєводи про допомогу. У своїй відписці царю головному воєвода повідомляв, що не може відправити на виручку переяславському гарнізону війська сухоходом, бо у самому Києві “...конныхъ людей малолюдство великое, и лошади худы и въ конецъ нужны” [6, арк. 16], а дві спроби надіслати війська водним шляхом закінчилися невдачею, оскільки “...рекою Днепромъ къ Переяславлю отъ изменниковъ казаковъ пройти невозможно; потому что стоятъ по обе стороны Днепра, и съ береговъ побиваютъ” [6, арк. 16]. У результаті, так і не вчинивши хоч якихось реальних дій по звільненню переяславського гарнізону, головнокомандуючий доповідав у Москву, що “...городу Переяславлю ...никоторыми меры вспоможенія учинить невозможно” [6, арк. 16]. Цілком очевидно, що царський боярин і воєвода переймаючись, передусім, своєю власною безпекою, не дуже успішав розпорошувати сили київського гарнізону. Водночас, переконуючи царя у неможливості вплинути на ситуацію, він намагався убезпечити себе від будь-якої відповідальності, аби “...отъ Великого государя въ опале небыть” [6, арк. 16].

Із донесення О. Чірікова можна скласти певне уявлення про хід бойових дій між повстанцями та вояками царського гарнізону. Зокрема, воєвода доповідав, що 15 лютого переяславський полковник Думитрашко-Райча “...со многими казаками и съ мещаны приступали къ малому городу ночью, и чинили той ночи четыре приступа...” [6, арк. 23 зв]. Під час першого штурму загинув переяславський бургомістр Федір Куклич та багато інших повсталих міщан. Повідомлення воєводи свідчить не тільки про значний розмах бойових дій, а й про активну участь у повстанні проти московської влади представників міського населення Переяслава. Ці дані підтверджує і Самовидець, який зазначає, що фортеці Ніжина, Чернігова та Переяслава “...осаждались казаками и всемъ посольствомъ” [10, с. 114].

Далі переяславський воєвода запевняв, що під час влаштованої ним 29 лютого вилазки “въ большой городъ”, його вояки “...изменниковъ казаковъ и мещанъ многихъ побили, и знамена взяли и языковъ поимали” [6, арк. 23 зв]. За 17 березня воєвода рапортував про переможну експедицію ратників на протилежну сторону річки Трубіж, а за 31 березня звітував про те, що підлеглі порутчика О. Левістона “...изменниковъ казаковъ въ шанцахъ многихъ побили и во рвахъ выкололи” [6, арк. 23 зв–24 зв]. 19 квітня під час чергової успішної вилазки царських ратників у полон потрапив сотник Домонтовської сотні Переяславського полку Богдан Михайлів [6, арк. 24 зв – 25]. Необхідно зауважити, що доклад царського воєначальника навряд чи може послугувати достовірним джерелом інформації для визначення реальних втрат у живій силі супротивників. Постійні твердження про те, що кожна вилазка ратників наносила відчутний ущерб повстанцям, а натомість царські солдати завжди поверталися “въ целости”, може свідчи-

ти лише про намагання воєводи в якомога вигіднішому світлі змалювати свої заслуги.

Як один із прикладів власного військового таланту О. Чіріков подавав і бузувірські дії, вчинені його підлеглими 23 березня 1668 р. Саме цього дня підрозділи рейтар ротмістра С. Карпова, капітана солдатського строю Т. Зан фон Берха та поручика солдатського строю О. Левістона за наказом переяславського воєводи “города большого выжгли большую половину” [6, арк. 24]. Зазначимо, що прадавній Переяслав потерпів від вояків гарнізону ще під час попереднього повстання [1, т. VI, № 48, с. 137], тепер же чужинці спалили його майже вщент. Факт пlynдрування міста підтверджують і інші джерела, зокрема у Чернігівському літописі під 1668 р. зазначається: “Того-жь року Москва Переяслова допала...” [15, с. 32]. Логіка розгортання бойових дій навколо переяславської фортеці переконує в тому, що акція з погрому українського міста не була продиктована військово-тактичною необхідністю, а була покликана залякати повстанців.

Із повідомлення О. Чірікова стає відомим також факт перебування у переяславській фортеці загону донських козаків, очолюваного отаманом Ф. Рубльовим. Воєвода активно використовував донців для придушення повстання, зокрема 4 квітня вони разом із ратниками брали участь у нічній вилазці за річку Львїцу (Альту) і на території переяславського передмістя – “подворках” (Підварках) мали сутички з козацько-міщанськими силами. На 9 квітня був призначений обмін полонених переяславських козаків на стрільця та донського козака, але, за словами воєводи, ратники відбили полонених без обміну [6, арк. 24 зв – 25].

Коли і за яких обставин у переяславській фортеці з’явився загін донського отамана Рубльова наразі невідомо. Принагідно зауважимо, що у ході повстання І. Брюховецький намагався налагодити дружні відносини та військове співробітництво з донським козацтвом. У своїй відозві до Війська Донського від 26.04.1668 р. гетьман, пропонуючи дружбу, закликав донських побратимів ратувати за свої вольності і не піддаватися на московські спокуси грошової винагороди, цілком резонансно зазначаючи, що у Москві “...тогда въ начале Украйну, потомъ о искорененіи Дону и Запорожья промышляти будутъ...” [1, т. VII, № 29, с. 62].

У кінці липня до стін переяславської фортеці знову підійшли основні сили Переяславського полку на чолі з полковником Думитрашко-Райчею. Значні зіткнення козацьких підрозділів з царськими вояками відбулися 30 липня та 4 серпня [6, арк. 26], але здобути перемогу над московитами, які були захищені стінами могутньої фортеці, так і не вдалося.

Час від часу супротивники проводили обмін полоненими. Так, за свідченням воєводи, 16 серпня був здійснений розмін трьох “государевыхъ людей” на двох козаків Переяславського полку, а 3 жовтня жаботинського козака Тимофія Андреева обміняли на двох ратників та піддячого приказу Нової четверті Абакума Григор’єва [6, арк. 26–27].

О. Чіріков хвацько рапортував про організовані ним нічні експедиції до розташованих навколо Переяслава сіл. Так, 25 травня було здійснено наліт рейтар на село Ковалин, 19 червня – на с. Караткуль, 3 липня – на с. Віненці, 8 липня – на с. Дем’янці. 1 і 15 вересня напа-

дам донських козаків піддалися мешканці с. Дівички, а 26 вересня від нападників вчергове оборонялись жителі с. Віненці [6, арк. 24–26]. Вірогідно, що набіги московських вояків на навколишні села влаштовувались не тільки “для язиковь”, як про це заявляв воєвода, а й для проведення примусових реквізицій продуктів харчування у мирних поселеннях, адже ще у березні П.Шереметьєв доповідав царю про те, що у Переяславі “...скудость больша хлебными запасы” [1, т. VII, № 26, с. 56].

Уцілілі царські гарнізони, зважаючи на нечисленність особового складу, катастрофічну ситуацію з продовольчим забезпеченням та відсутність будь-якої координації дій, перебували у надзвичайно скрутному становищі. За таких обставин московський уряд вдався до вже випробуваного методу упокорення українського населення – надіслав в Україну окупаційне військо на чолі з князем Г. Ромодановським. Хоч, проголошеному у червні 1668 р. гетьманом “обох сторін Дніпра”, П. Дорошенку вдалося на деякий час витіснити загарбницьке військо з української території, однак вже у другій половині вересня Ромодановський перейшов у наступ. Царські карателі заходилися нещадно розправлятися з мирним населенням та продовжили нищення українських міст. Московські стрільці повністю розграбували і спалили Ніжин [9, с. 139; 10, с. 115], довершили погром вже частково спаленого за наказом місцевого воєводи Чернігова [15, с. 32; 1, т. VII, № 15, с. 42] та зруйнували багато інших міст Лівобережжя.

Скориставшись вкрай складними обставинами, в яких опинилася возз’єднана П. Дорошенком козацька держава, Москва за допомогою окупаційного війська незабаром знову підпорядковувала собі значну частину Лівобережної України. У таких умовах деморалізована козацька старшина на чолі з “сіверським гетьманом” Д. Многогрішним змушена була йти на зближення з царським урядом. Як зазначав І. Крип’якевич, – козацькі старшини “...не бачили іншого виходу, як визнати московську владу, яка й так опанувала Лівобережжя: але при тому вони не думали зрікатися своїх прав, а навпаки, були готові всіма засобами обороняти автономію Гетьманщини” [8, с. 204].

У березні 1669 р. були ухвалені так звані “Глухівські статті”, які закріпили право Москви і надалі тримати свої військові гарнізони у Переяславі та інших чотирьох лівобережних містах. Варто зазначити, що у зв’язку із катастрофічним станом Переяслава, царський уряд змушений був надати йому, нарівні з Ніжином та іншими сплюндрованими містами, пільгове оподаткування терміном на 10 років [7, с. 218–219]. Проте, незважаючи на значні руйнування, старовинний Переяслав продовжував залишатися своєрідною козацькою столицею Лівобережжя і, за задумом Д. Многогрішного, саме тут мала постати гетьманська резиденція після того як “...Переясловль придеть вь свое совершенство преежнее...” [1, т. VIII, № 20, с. 94].

Таким чином, жорстоко придушивши окупаційними військами повстанський рух українського населення, московський уряд зміг втримати свої військові залоги в найбільших центрах Лівобережжя, в тому числі і в Переяславі. У подальшому царські гарнізони, дислоковані в українських містах, стали одним із тих чинників, які врешті-решт привели до повної інкорпорації Лівобережного Гетьманату до складу Російської імперії.

Список використаних джерел

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Спб., 1869. – Т. VI. – 279 с.; 1872. – Т. VII. – 398 с.
2. Бантиш–Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К. : Час, 1993. – 656 с.: ил.
3. Величко С. В. Літопис. Т. 2 / пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – 642 с.
4. Іваненко А. О. До питання про розміщення московського військового гарнізону в Києві у 1654 р. / Анатолій Іваненко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – Вип. 71 (4). – К., 2013. – С. 41–46.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 349. – Спр. 106. – 200 арк.
6. Там само. – Ф. 301. – Спр. 429/690. – 64 арк.
7. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантиш–Каменским и изданные О. Бодянским // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М. : Univ. tip., 1858. – Kn. 1. – Ч. 1. (1649–1687). – С. 1–340.
8. Крип’якевич І. П. Історія України / відп. редактори Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
9. Літопис гадацького полковника Григорія Граб’янки / пер. зі староукр. Р. Г. Іванченко. – К. : Т–во “Знання” України, 1992. – 192 с.
10. Летопись Самовидца // Страна казаков. – К. : Радуга, 2004. – С. 76–165.
11. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 210. – Оп. 12. – Спр. 153.
12. Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. – М. : Тип. Селивановского, 1826. – Ч. IV. – 678 с.
13. Стецюк К. І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50–70-х рр. XVII ст. – Київ : Вид–во АН УРСР, 1960. – 364 с.
14. Стороженко А. В. Родион Григорьевич Дмитрашко, полковник переяславській и его род // Очерки Переяславской старины. Исследования, документы, заметки. – К., 1900. – С. 126–186.
15. Черниговская летопись / Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским. – Киев, 1856. – Т. I. – С. 11–44.

References

1. Akty, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoyu komissieyu. – Spb., 1869. – T. VI. – 279 s.; 1872. – T. VII. – 398 s.
2. Bantysh–Kamenskij D. N. Istoriya Maloj Rossii ot vodvoreniya slavyan v sej strane do unichtozheniya getmanstva. – K. : Chas, 1993. – 656 s.: il.
3. Vely'chko S. V. Litopy's. T. 2 / Per. z kny'zhnoyi ukrayins'koyi movy', koment. V. O. Shevchuka; Vidp. red. O. V. My'shany'ch. – K. : Dnipro, 1991. – 642 s.
4. Іваненко А. О. До питання про розміщення московського військового гарнізону в Києві у 1654 р. / Анатолій Іваненко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – Вип. 71 (4). – К., 2013. – С. 41–46.
5. Instytut rukopy'su Nacional'noyi biblioteky' Ukrainy' imeni V. I. Vernads'kogo. – F. 349. – Spr. 106. – 200 ark.
6. Tam samo. – F. 301. – Spr. 429/690. – 64 ark.
7. Istochniki Malorossijskoj istorii, sobrannye D. N. Bantysh–Kamenskim i izdannye O. Bodvanskim // Chteniya v imperatorskom Obshhestve istorii i drevnostei rossijskikh pri Moskovskom universitete. – M. : Univ. tip., 1858. – Kn. 1. – Ch. 1. (1649–1687). – S. 1–340.
8. Kry'p'yakevy'ch I. P. Istoriya Ukrayiny' / Vidp. redaktory' F. P. Shevchenko, B. Z. Yaky'movy'ch. – L'viv : Svit, 1990. – 520 s.
9. Litopy's gadvacz'kogo polkovny'ka Gry'goriya Grab'yanky' / Per. zi staroukr. R. G. Ivanchenko. – K. : T–vo “Znannya” Ukrainy', 1992. – 192 s.
10. Letopis' Samovidtsa // Strana kazakov. – K. : Raduga, 2004. – S. 76–165.
11. Rosijs'ky'j derzhavny'j arxiv davnix aktiv. – F. 210. – Op. 12. – Spr. 153.
12. Sobranie gosudarstvennykh gramot i dogovorov, khanyashhikhsva v Gosudarstvennoj kolegii inostrannykh del. – M. : Tip. Selivanovskogo, 1826. – Ch. IV. – 678 s.
13. Stecyuk K. I. Narodni ruxy' na Livoberezhnij i Slobids'kij

Ukrayini v 50–70–x rr. XVII st. – Ky'yiv : Vy'd-vo AN URSR, 1960. – 364 s.

14. Storozhenko A. V. Rodion Grigor'evich Dmitrashko, polkovnik pereyaslavskij i ego rod // Ocherki Pereyaslavskoj stariny. Issledovaniya, dokumenty, zametki. – K., 1900. – S. 126–186.

15. Chernigovskaya letopis' / Yuzhnorusskie letopisi, otkrytye i izdannye N. Belozerskim. – Kiev, 1856. – T. I. – S. 11–44.

Ivanenko A. O., Ph.D. in History, Associate Professor, junior scientist, Ukrainian institute of national memory (Ukraine, Kyiv), Ivanenko@memory.gov.ua

“Togo-zh' Moscow Pereyaslova dopalila a fate...” (tsar's garrison of Pereyaslova and AntiMoscow revolt in 1668)

On the basis of the archived materials and narativnikh sources some aspects of the AntiMoscow revolt are examined in 1668. Him direct reason was become by strengthening of offensive of caratu on autonomous rights cossack-hetman the states, in particular planting in the Ukrainian cities of soldiery garrisons and attempt to inculcate voevode order control system. Those left-bank cities which Moscow zalogi were in appeared in the epicentres of the armed opposition of insurgents and tsar's troops. One of heroic pages of revolt a siege became by insurgent cossacks and petty of fortress of city of Pereyaslova, where tsar's military garrison was deployed.

Keywords: Pereyaslav, AntiMoscow revolt, soldiery garrisons, left-bank petty officer, tsar's voevodes.

Иваненко А. А., кандидат исторических наук, доцент, научный сотрудник, Украинский институт национальной памяти (Украина, Киев), Ivanenko@memory.gov.ua

“Того ж часу Москва Переяславль допалила...” (царський гарнізон міста Переяслава і антимосковське повстання 1668 г.)

На основе архивных материалов и наративных источников рассматриваются некоторые аспекты антимосковского восстания в 1668 г. Его непосредственной причиной стало усиление наступления царата на автономные права казацко-гетманского государства, в частности насаждение в украинских городах военных гарнизонов и попытки ввести воеводско-приказную систему управления. В эпицентрах вооруженного противостояния повстанцев и царских войск оказались те левобережные города, в которых были расположены московские гарнизоны. Одной из героических страниц восстания стала осада востановили казаками и мещанами крепости города Переяслава, где находился царский военный гарнизон.

Ключевые слова: Переяслав, антимосковское восстание, военные гарнизоны, левобережная старшина, царские воеводы.

* * *

УДК 94(477):282

Буравський О. А., доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет ім. Івана Франка (Україна, Житомир), buravskij@i.ua

Польська шляхта й римо-католицьке духовенство Правобережної України в польському повстанні 1830–1831 рр.

Проаналізовано участь польської шляхти й римо-католицького духовенства Правобережної України в польському повстанні 1830–1831 рр.

Ключові слова: польська шляхта, римо-католицьке духовенство, Правобережна Україна, польське повстання, російське самодержавство.

В сучасній історії України науковий інтерес має проблема участі польської шляхти й римо-католицького духовенства в збройних виступах поляків на Правобережній Україні, зокрема в Листопадовому 1830–1831 рр.

Участь польської шляхти й римо-католицького духовенства Правобережної України в польському національно-визвольному русі першої чверті XIX ст. знайшло своє відображення в працях сучасних українських та зарубіжних науковців. У дослідженнях Л. Баженова [1], Е. Зваричука [2], Ю. Хитровської [3], І. Шостак [4] розкрито участь польської шляхти й римо-католицького духовенства Правобережної України в польському повстанні 1830–1831 рр.

У польській історіографії заслуговують на увагу дослідження М. Згорняка [5], Я. Скарбека та Я. Зьолека [6], в яких висвітлено участь римо-католицьких священників у повстанні 1830–1831 рр. на території Польщі, а також фрагментарно в Україні.

У першій половині XIX ст. на Правобережній Україні поляки були досить великою етнічною групою серед інших мешканців. Питома вага поміщиків польської національності складала в Київській губернії 87%, Подільській 89%, Волинській майже 93%.

Польським поміщикам на Правобережжі належало дев'ять десятих всієї земельної власності [1, с. 28–29].

17 листопада 1830 р. поляки підняли повстання проти російського абсолютизму, яке почалося у Варшаві, поступово охопило Царство Польське й поширилось навесні 1831 р. на землі Правобережної України та Білорусі.

Основною рушійною силою повстання була польська шляхта (див. табл. 1) [1, с. 151].

Таблиця 1

Учасники польського повстання в Правобережній Україні 1830–1831 рр.

	<i>Боролась зі зброєю в руках</i>	<i>Допомагали та співчували повстанцям</i>	<i>Всього причетних до повстання</i>	<i>% до загальної чисельності повстанців</i>
Шляхта	1865	498	2367	39, 52
Дворяни	369	128	499	8, 47
Поміщики	489	352	855	14, 28
Селяни	1059	182	1241	20, 41

Створені переважно з шляхти повстанські групи С. Ворцеля на Волині, К. Ружицького на Житомирщині, Колишка на Поділлі та Київщині у квітні–травні 1831 р. були розгромлені царськими військами [7, с. 600].

У повстанні також були задіяні 64 представники римо-католицького духовенства, 31 уніатського та 7 православного. Однак, лише 38 з них вели боротьбу із зброєю в руках у повстанських загонах, серед них 20 ксьондзів, 13 уніатів та лише 5 православних (див. табл. 2) [1, с. 151].

Таблиця 2

Духовенство Правобережної України в повстанні 1830–1831 рр.

<i>Духовенство</i>	<i>Боролась зі зброєю в руках</i>	<i>Допомагало та співчувало повстанцям</i>	<i>Всього причетних до повстання</i>	<i>% до загальної чисельності повстанців</i>
Римо-католицьке	20	44	64	1, 09
Уніатське	13	18	31	0, 7
Православне	5	2	7	0, 11
Разом	38	64	102	1, 7

Як видно із статистики, наведеної Л. В. Баженовим, участь священників у повстанні була невелика. Це пояснювалося тим, що більшість з них залишалися на місцях і проводили там активну ідеологічну обробку населення.

Російська влада робила все можливе задля приборкання польських патріотичних виступів на Правобережжі. Маніфест “Про бунт, що відбувся у Варшаві”